

АЛЕКСАНДАР САША ГАЈИЋ
Институт за европске студије
Београд

УДК 327(5):355.02
Монографска студија
Примљен: 03.09.2016
Одобен: 11.10.2016
Страна: 95-110

ДА ЛИ СЕ МЕЊА СПОЉНОПОЛИТИЧКА ОРИЈЕНТАЦИЈА ТУРСКЕ?*

Сажетак: Неуспели војни пуч у Турској од 15. јула отворио је мноштво шпекулација у вези са мотивима његовог извођења. Једна од најраспрострањенијих је она везана за наводни почетак турске геополитичке и спољнополитичке преоријентације. Покушавајући да одговори на питање „да ли се мења спољнополитичка оријентација Турске?“, у раду се проучава веза између класичне геополитичке позиције Турске и њеног утицаја на еволуцију турске спољне политике. Уочава се знатна промена турске спољне политике у постхладноратовском периоду гледајући је у односу на ону хладноратовску, док је „неоосманска“ спољна политика само доктринарно, систематично обличена нова спољна политика прилагођена приликама у међународним односима. Анализирајући савремене турске спољнополитичке потезе који су у потпуности у складу са њеном спољнополитичком доктрином, у раду се закључује да они у склопу са унутрашњим политичким тензијама јесу фактор који је могао убрзати покушај пуча, али да они никако не могу бити његов главни и једини разлог.

Кључне речи: војни пуч, Турска, геополитика, АКП, спољнополитичка преоријентација

Када се у ноћи између 15. и 16. јула 2016. године започет војни пуч са циљем свргавања председника Турске Реџепа Тајипа Ердогана и владајуће АКП, веће је изненађење представљао његов неуспех, него сам покушај извођења. Наиме, историја савремене кемалистичке Турске обележена је периодичним војним пучевима. Подстакнути сукобима унутар турског парламентарног живота, државни удари су били пословично спровођени од стране војске, чувара секуларног наслеђа а прижељкивани од стране кључних турских геополитичких и војних савезника..

Први војни удар извршен је 27. маја 1960. године против тадашњег турског премијера Аднана Мендереса након његових намера да посети Москву у

* Рад је настао у оквиру пројекта 179014 кога финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије

потрази за финансијским средствима. „Мендерес и кључни чланови његове владе су ухапшени и одведени у изолацију, да би, након пресуда војног суда наредне године, били обешени због наводног кршења Устава.“¹ Наредни пуч, познат као „преврат меморандумом“ био је изведен 1971. године. У њему је војска свргнула премијера Сулејмана Демирела, вођу тадашње «Партије Правде». Начелник генералштаба је, уместо да изведе тенкове на улице, испоставио ултиматум Демирелу да се овај повуче и повери вођење државе технократској власти Нихата Ерима.² Девет година касније, уследила је трећа интервенција војске у турски политички живот. Те 1980. године разбуктали су се оружани сукоби између левих и десних политичких група, па је, након крваве војне интервенције, војска на челу са генералом Кенаном Евреном преко Савета за националну безбедност преузела управљање Турском током наредне три године.³ У овом периоду је, упркос закљичању у секуларно уређење Турске, започета релативизација Ататурковог наслеђа, а ислам је виђен као лек за опоравак друштва од комунистичке претње. Године 1997. извршен је четврти, такође успешни војни преврат (познат и као „постмодерни пуч“). У њему је, извођењем тенкова на улице, са власти срушен происламистички премијер Неџметин Ербакан и његова партија «Рефах».⁴

Још од времена изборног тријумфа АКП 2002. године, Реџеп Тајип Ердоган (некадашњи «Рефахов» градоначелник Истанбула, касније премијер и председник Турске) се прибојавао могућности војног пуча. АКП и Ердоган су због тога систематски почели да слабе позиције војске у политичком систему Турске. Иронија судбине је да су им у томе највећу подршку пружале ткз. „фетулахије“ - припадници исламског ревивалистичког покрета „Хизмет“ којима из свог дома у Пенсилванији руководи Фетулах Гулен, пензионисани имам. Савезништво идеолошки блиског АКП и „Хизмета“ здушно је радило на чишћењу секуларни војних кадрова (пре и након избијања афера Балијоз“ („мацола“) из 2003. и „Ергенекон“ из 2011. године) који су били сумњичени за планирање извођења војног пуча. Њихова места попуниле су Гуленове присталице у војци. Они су, како се показало, били и главни руководиоци неуспелог пуча од 15. јула 2016. године.

Пуч су покушали да изведу официри турске војске са деловима јединица Трећег корпуса Прве армије која је смештена у ширем подручју Истанбула и деловима јединица Четвртог корпуса Друге армије са простора око Анкаре.⁵ Завереници су били организовали у тело под називом „Савет за мир у кући“. За разлоге извођења војног удара они су наводили ерозију секуларизма, напуштање демократског уређења државе, кршење људских права и губитак креди-

¹ Ђурковић Миша, „Односи Турске и САД“, у Турска – регионална сила (ур. М. Ђурковић, А. Раковић), Институт за европске студије, Београд, 2013, стр. 125.

² Исто.

³ İlke Toygür, „From a failed coup to state of emergency: democracy in Turkey today“, Expert Opinion - Elcano Royal Institute, Madrid, 22.07.2016, стр. 1.

⁴ Исто.

⁵ Bodansky Yossef, The Military Coup in Turkey – Initial Observations, ISPSW Strategy Series: Focus on Defense and International Security, Issue No. 436, July 2016, стр. 2.

билитета Турске у међународној ацени, за шта је одговорним сматран председник Ердоган и влада под руководством његове АКП.⁶

Јединице под командом пучиста покушале су да заузму кључна места у Истанбулу, Анкари и неколицини других турских градова, али су биле поражене од војске лојалне влади и цивила-присталица АКП. У сукобима је погинуло преко 300 а рањено више од 2.100 људи. Оштећено је много владиних објеката, укључујући и турски парламент и председничку палату које су пучисти бомбардовали. Завереници су притворили начелника генералштаба Хулуси Акара, док су команданти морнарице и специјалних јединица одмах иступили у јавности против пуча. Исто су поступиле и две водеће опозиционе странке – «Републиканска партија» и «Партија националистичког покрета». У Турској је 20. јула уведено тромесечно ванредно стање. Након пропасти пуча, уследила су масовна хапшења и чистке државног апарата: притворено је 8860 лица, од тога 2839 војника, а 2745 судија је изгубило посао. Турски «Одбор за високо образовање» је поднео захтев за смену преко 1577 декана факултета; преко 15 хиљада наставника је суспендовано, док је 21 хиљада наставника лишена лиценци за рад у приватним образовним установама.⁷

Влада је као организаторе пуча означила официре који су припадници покрета „Хизмет“ а за његовог вођу и инспиратора оптужила самог Фетулаха Гулена. Од САД је званично затражено Гуленово изручење зарад вођења судског поступка против њега. Председник Ердоган је оптужио врх америчке војске да је био на страни завереника у турској армији током припрема и извођења пуча, као и да САД штите Гулена од судског прогона. У свом обраћању јавности 2. августа Ердоган је под знак питања довео будућност савезничких односа Турске и САД због наводне америчке тајне подршке терористима и пучистима.⁸

О покушају пуча и његовим узроцима изнето је много спекулација. Једна од најраспрострањенијих међу њима јесте да је главни разлог за његово исхитрено извођење заправо покушај спречавања турског крупног спољнополитичког заокрета. Овај заокрет је, наводно, био започет у месецима пре 15. јула када је Бинали Јилдирим преузео место председника владе од Ахмета Давутоглуа. Заговорници овог становишта сматрају за споредне турске унутрашње политичке размирице, нарочито сукоб између Ердогана и Гулена (односно АКП и „Хизмета“) у односу на спољнополитичке разлоге, и заступају мишљење како ће неуспех пуча и репресалије само још више убрзати овај спољнополитички заокрет. Аргументе за овакво становиште они проналазе како у ставовима пучиста, тако и у недоказаној, магловитој подршци коју су пучисти, пре-

⁶ Pearson Robert, "What Caused the Turkish Coup Attempt, Politico. July 16, 2016, <http://www.politico.com/magazine/story/2016/07/what-caused-the-turkish-coup-attempt-214057> приступљено 19. 08.2016.

⁷ Ilke Toygür, „From a failed coup to state of emergency: democracy in Turkey today“, Expert Opinion - Elcano Royal Institute, Madrid, 22.07.2016, стр. 2.

⁸ "Erdogan accuses West of 'writing the script' for Turkey coup“, The Telegraph, 02.08.2016. <http://www.telegraph.co.uk/news/2016/08/02/erdogan-accuses-west-of-writing-the-script-for-turkey-coup/> приступљено 19.08.2016.

ма наводима провладних медија, имали од стране страног фактора. Поставља се питање: да ли је покушај пуча заиста изведен да би се осујетила спољнополитичка преоријентација Турске, то јест да ли се она заиста дешава или ће се тек десити?

Спољна политика Турске и њено геополитичко одређење

Турска је држава чија је спољна политика у великој мери условљена њеним геополитичким положајем. То се одлично може уочити у турској спољнополитичкој оријентацији у хладноратовској и послехладноратовској епохи. Тада је од стране Запада уочен њен важан стратешко-безбедносни положај, а Турска била укључена у западне војне савезе (НАТО, ЦЕНТО) као кључни регионални савезник на источномедитеранском споју (између западног, европског и централног, блискоистичног дела) Римланда у «политици обуздавања» глобалног геополитичког ривала, смештеног у језгру (Хартланду) континента у кога се угнездио комунизам са претензијама ширења светске револуције.⁹

Геополитичка позиција Турске је таква да она представља везу, раскршће и мост између континента - Европе и Азије и, даље, Африке. Турска је окружена нестабилним регионима у којима се преплићу утицаји различитих цивилизација, религија и деловања других великих сила. Ови утицаји лако могу да се пренесу и на њено унутрашње подручје, све до турског државног језгра. Језго турске државне територије смештено је око Мраморног мора на европској, тракијској и малоазијској страни.¹⁰ Овом простору су током турске историјске експанзије биле придодаване околне територије. На тај начин је Турска, односно држава Османлија, у позном средњем веку прерасла у светску империјалну силу, да би после свог историјског врхунца доживела постепено опадање. Осипање турских територија се завршило тако што су јој у другој деценији 20. века преостале само Мала Азија и део европске Тракије. Још од времена свог настанка, 1923. године, Турска република је наставила да игра улогу «браниоца мореуза» који, забринут за очување ширег простора око свог језгра државе, тражи савезнике који ће спречити да се изврши њена даља дестабилизација из правца три околне регије («кавказке преграде», Балкана и Леванта). Иако, дакле, територијално сведена на малоазијски простор чији највећи део представља анадолијско залеђе језгру турске државе, док само малим делом партиципира у на Балкану, Кавказу и Леванту - у ширем геополитичком смислу кемалистичка Турска је наставила да игра исту безбедносну улогу коју је, под покровитељством Велике Британије, у 19. веку имало Османско царство.¹¹ После 1945. године улогу Велике Британије само су преузеле САД, њен наследник на месту глобалне поморске велесиле.

⁹ О томе детаљније у : Гајић Александар, „Неоосманизам на каспијском простору“, Турска – регионална сила (ур. М. Ђурковић, А. Раковић), Институт за европске студије, Београд, 2013, стр. 159- 191.

¹⁰ „Geopolitics of Turkey: Searching for More”, Stratfor, Analysis, 2.08.2010, <https://www.stratfor.com/analysis/geopolitics-turkey-searching-more> приступљено 21.08.2016.

¹¹ Видети: Ковић Милош, «Две империје – Британци и Османлије», Турска – регионална сила (ур. М. Ђурковић, А. Раковић), Институт за европске студије, Београд, 2013, стр. 191-204.

Геостратешке и безбедносне бриге - будући да због њеног положаја на Турску не утичу само регионални већ и глобални геополитички трендови - не само да пружају различите спољнополитичке алтернативе, већ се оне једнако користе и као легитимишуће оруђе од стране креатора турске политике Такође, геостратешки положај пружа творцима турске политике значајан маневарски простор да створе додатне проблеме у спољном окружењу како би постигли жељене добитке на унутрашњем пољу – нпр. да добију потребну војну, економску или другу помоћ погађајући се са својим савезницима. „Баскин Оран је излагао како је Турска смештена на месту на којем светске осовине моћи полове свет на два дела. На пример, током Хладног рата Турска је била смештена тачно на западној граници Совјетског Савеза. У актуелном времену, осовина север-југ – другачија, заснована на економским разликама – преузима улогу преходне осовине која је произлазила из идеолошких разлика.“¹² То је довело да важних промена у турској спољној политици. Геополитички положај доноси Турској подједнаке предности и недостатке. Аједин истиче како је „Турска, захваљујући њеној геостратешкој локацији била у стању да у светској политици игра већу улогу него што јој то њена снага, становиништво или економска снага допуштају.“¹³ Због свог положаја Турска има могућност да заузме вишестрану преговарачку позицију са другим великим силама; она може да искористи предности свог положаја и послужи једнако као мост и препрека и у војно-политичком, економском и енергетском смислу. Но, све ове повољности имају и своје наличје, своје недостатке. Овакав положај чини Турску изузетно рањивом на бројне претње: упливе међународног тероризма, организованог криминала или миграторних кретања. Важност и сложеност њеног положаја ставља Турску пред избор да или тежи очувању *status quo*-а или да води активнију политику, односно да тежи конвергенцији између ова два приступа.

Геополитички положај и државне границе држава могу представљати изворе снаге и стабилности, једнако као што могу бити и извор слабости и несигурности, већ у зависности од намера околних држава, односа њихових релативних моћи и утицаја спољних великих сила на одржавање стабилности у ширем окружењу.¹⁴ Из турске територијалне и цивилизацијске анксиозности која произлази из њеног геополитичког положаја, у хладноратовској епохи је била дефинисана и турска спољнополитичка оријентација. Њу су, пре свега, одликовали протекционизам и ексеptionализам („утисак изузетности“).¹⁵ Док је протекционистичко одређење условљавало дефанзивне спољнополитичке праксе, савршено уклопљене у западну стратегију „обуздавања“ кроз препречавање турске територије за утицаје из комунистичког „срца копна“ током хладноратовске епохе, „осећај изузетности“ могао је да се развије и у дефанзивном и у офанзивном спољнополитичком правцу. Овај утисак је био једнако

¹² Bağcı Hüseyin, “Changing Geopolitics and Turkey Foreign Policy”, Sozialwissenschaftliche Schriftenreihe, Reihe Studien, Internationales Institut Liberale Politik, Wien, Juni 2009, стр. 4

¹³ Aydın Mustafa, Turkish Foreign Policy Framework and Analysis, Sam Papers, Ankara, 2004, стр. 23.

¹⁴ Исто.

¹⁵ Yesiltas Murat, “Transformation of the Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy”, Turkish Studies, Vol. 14, No. 4, Sakarya University, Sakarya, 2013, стр. 661.

последича страха од окружења, али и наличје подвојеног односа према сопственом наслеђу које је, такође, представљало и изворе некадашњег османског успона, али и пада. Одрећи га се – представало је изузетак у односу на своје регионално окружење. Поново га прихватити и реафирмисати – такође је отварао различите спољнополитичке перспективе и водило ка преузимању нове улоге у међународним односима. Спољне околности и реал-политички односи снага у турском окружењу били су ти који су условљавали у ком ће се спољнополитичком правцу и турски „осећај изузетности“ исказати. Управо је постхладноратовска еволуција турске спољне полититке показала како су промене ширих прилика погодиле да се овај „осећај изузетности“ изрази на различите начине.

Еволуција постхладноратовске турске спољне политике

Током хладноратовске епохе геополитичка позиција Турске била је у потпуности коришћена од стране Запада у спровођењу „политике обуздавања“ Совјетског Савеза. Овом глобалном стратегијом је спречаван утицај Совјета на ободу евроазијске (и даље, афричке) континталне масе и светска мора са прекоокеанским земљама. Заузврат, Турска је под кишобраном НАТО-а добила загарантовану заштиту од Совјетског Савеза, као и значајну војну и економску помоћ. То је, уједно, значило и да је Турска постала близак савезник и - изузев у неколико ситуација када су се догодиле несугласице и одступања - верни следбеник Вашингтона по готово свим важним спољнополитичким питањима. Иако је по својим циљевима била идентична политици коју је - у њеном изворном виду залагања за „политику неутралности“ - водио Кемал Ататурк, у измењеном хладноратовском контексту турска спољна политика је добила и нови смисао. Она се руководила начелима која су се залагала за стварање и одржавање мира у свету, као и начелима везаним за модернизацију западњачког типа. Циљ ове спољне политике је био да артикулише модерну националну државу као израз турског геополитичког јединства.¹⁶ У свом средишту, то је била политика стварања јединственог турског националног идентитета, где је турска геополитичка позиција била тумачена из перспективе секуларног националистичког дискурса.

У погледу свог геополитичког положаја, Турска је током Хладног рата видела себе као «централну државу» (у периоду до пуча 1980. године), а потом и као «државу мост» (у периоду након пуча 1980. године) у регионалном и глобалном поретку.¹⁷ Кемалистичка геополитичка визија је, дакле, директно спајала територијалност и сувереност и усмеравала их ка државоцентричном

¹⁶ Canar Cengnis, Fuller Graham, „Grand Geopolitics for New Turkey“, Mediterranean Quarterly, Duke University Press, Durham, Winter 2001, стр. 22-23.

¹⁷ Детаљније код: Dosemeci. “How Turkey Became a Bridge Between ‘East,’ and ‘West’: The EEC and Turkey’s Great Westernization Debate 1960–1980.” у The East-West Discourse: Symbolic Geography and Its Consequences, edited by Alexander Maxwell, 169–191. Oxford: Peter Lang, 2010, стр. 169–191.

процесу «изградње нације» који је био одређен дискурсом «територијалних бојазни» државе и друштва од спољних и унутрашњих претњи. «Зато је значајна компонента дефанзивне геополитике био постимперијални страх од остављености, као и страх од територијалног губитка који је био упадљиво увећан у турској верзији дефанзивног геополитичког дискурса.»¹⁸

Турска спољна политика се због свега тога јасно залагала за одбрану турског националног јединства, територијалног интегритета и секуларног политичког поретка. Како је за стварање националног идентитета потребан и „Други“, онај који се разликује и у односу на кога се кроз ову разлику одређујемо, хладноратовске прилике су пружиле геополитички сврстаној Турској савршеног „Другог“: експанзионистичку и непријатељску, револуционарну претећу велику силу, Совјетски Савез. Његове су главне одлике – географски положај, политичко уређење и идеологија – биле виђене као антиподи турском идентитету, турској држави и турској политици. На другој страни се налазила представа Запада. Она је била конструисана као модел и референтна тачка за мерење турског друштвеног напретка и његовог прозападног идентитета. «За ствараоце спољне политике, Запад је више био стање душе и процес развоја, него географска локација. У погледу геополитичке представе, од свог почетка, у турској дефанзивној геополитичкој имагинацији свет је био подељен на две различите цивилизације, где је Турска била портретисана унутар имагинације цивилизованог, развијеног и супериорног модерног Запада, а насупрот његовој источној антители.»¹⁹

Распад биполарног светског поретка и урушавање социјалистичког геополитичког блока који је уследио крајем осме деценије 20. века снажно се одразио на турску спољну политику. У постхладноратовским приликама, Турска је постепено окренула леђа дефанзивном приступу вођења спољне политике како би повела проактивнију улогу и доказала се као важан регионални и светски играч. „Турска спољна политика је дефинитивно напустила Кемалово умерено, неекспанзионистичко и неинтервенционистичко начело садржано у његовој познатој девизи: «Мир у земљи, мир у свету» (Yurtta Suhl Cihanda Sulh), и кренула неоосманистичким путем обнављања утицаја у региону који су некада били у саставу Османског царства.»²⁰ Турски успех у преусмеравању њене спољне политике лежао је пре свега у способности да уочи и искористи јединствене прилике које су пружале нове околности у међународним односима. Нове околности су деловале подстицајно и на турске амбиције и на њене страхове од новонасталих претњи, које су се, обзиром на стратешки положај Турске између Европе, Азије и Африке, као и историјске и културне веза са околним нестабилним регионима попут Балкана, Кавказа и Блиског истока, умножавале. Уместо виђења себе као државе смештене на простору додира

¹⁸ Yesiltas Murat, “Transformation of the Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy”, Turkish Studies, Vol. 14, No. 4, Sakarya University, Sakarya, 2013., стр. 664.

¹⁹ Yesiltas Murat, “Transformation of the Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy”, Turkish Studies, Vol. 14, No. 4, Sakarya University, Sakarya, 2013., стр. 665.

²⁰ Танасковић Дарко, Неоосманизам-повратак Турске на Балкан, Службени гласник; Београд, 2010, стр. 26.

између Запада и Истока, Турска је почела да се доживљава као државу смештену на осовини која дели свет по другом, више не више идеолошком, већ пре свега геокономском критеријуму - оном који дели свет на развијени Север и неразвијени Југ. Оваква позиција је давала Турској већи маневарски простор за деловање, али ју је и излагала далеко већим претњама. То је давало нове димензије осећају несигурности и протекционистичким жељама, као и осећају своје посебности. Оваква аутоперцепција се више није равнала само у односу на Запад и димензије западњачке модернизације, већ се, обзиром на заједничко историјско, културно и верско наслеђе које дели са својим окружењем, окренула ка занемареним слојевима сопственог историјског идентитета. На тај начин је културно и историјско наслеђе све више почело да се доживљава као доказ сопствене изузетности и као елемент стратешке предности за деловање у нестабилном окружењу.

Из ових разлога је и стратешко савезништво са Американцима почело да бива стављано под знак питања и од стране Турске и од стране САД, тим пре што је његова ранија сврха – обуздавање Совјета, исчезла, а пред Турском се указао другачији међународни пејзаж. Измењени значај Турске био је примећен и код бројних страних експерата. „Исил Казан је истицао позицију Турске као геополитичког изолатора у вези са проблемима са оружјем за масовно уништавање. Ченгиз Кандар и Грејем Фулер су истицали да је, при решавању ирачког проблема, блискоисточног мировног процеса, утицаја на Сирију, Иран и арапско-муслимански свет, како би се ублажили исламистички покрети и спречила пролиферација оружја за масовно уништење Ирану и Ираку, као и за ширење демократије, Сједињеним државама потребна Турска. Турска поседује способност да утиче на Средњу Азију и Кавказ, да манипулише Турцима у источном Туркестану унутар кинеског Ксинџијанга. САД могу да подстакну Турску да допринесе балансу између руске и кинеске моћи у Средњој Азији. У новије време, Турска може бити и капија Сједињеним Државама ка црноморској регији.“²¹

Период деведесетих година 20. века био период измене перцепције геополитичке позиције Турске и реформулације њене спољне политике. Она се одвијала кроз надметање различитих геополитичких дискурса унутар турског естаблишмента: политички естаблишмент, више окренут новим приликама и амбицијама, потенцирао је не више државноцентрични, национално-територијални приступ, већ шири, културно-цивилизацијски концепт (нпр. турски председник Тургут Озал). Насупрот њему, војска и цивилна бирократија наставили су да баштине дефанзивни, државоцентрични приступ. Додатни удар који је утицао на појачану анксиозност и јако се одразио на турски идентитетски избор одиграо се због турског неуспешног покушаја да постане члан Европске уније. Проблематизација турског модерног идентитета и положаја Турске у односу на Запад (укључујући и њен геостратешки значај) дубоко су погодили и поделили турске елите. Оне су постепено почеле да мењају своја

²¹ Bağcı Hüseyin, “Changing Geopolitics and Turkey Foreign Policy”, Sozialwissenschaftliche Schriftenreihe, Reihe Studien, Internationales Institut Liberale Politik, Wien, Juni 2009, стр. 5.

вредносна усмерења и начине доживљавања свог места у свету. «Касних деведесетих, циљ дефанзивног геополитичког дискурса био је да створи нову «турску геополитичку зону» како би се избегло од захтева ЕУ за демократизацијом као и од безбедносних претњи из суседних, кризама склоним регионима...Њен резултат, нови «евроазијски геополитички дискурс», појавио се као решење за турску геополитичку осетљивост и био уобличен као интегрални део дефанзивне геополитике. Још значајније је да евроазијски геополитички дискурс био виђен више као стратегија да се премости турско-европска подела, него за поход да се стварно институционализује «турски свет».»²²

Кључни помак ка преобликовању спољнополитичког дискурса одиграо се за време када је место министра спољних послова заузимао Исмаил Цем (1999-2002). Цем је инсистирао на томе да целокупно историјско-културно наслеђе Турске буде смештено у средиште њене модификоване спољне политике. «Према Цему, „нација чија је спољна политика била отуђена од сопствених културалних корена и историјске прошлости (као што је у Турској дуго био случај) не може да буде озбиљни играч на светској сцени». Он је доказивао како је као министар спољних послова покушавао да превлада традиционалну спољну политику која је занемаривала географију и, посебно, историју, и која је превиђала векове нагомилавања цивилизацијских фактора, односа и живих искуства. Као друго, Цем је покушао да концептуализује геополитички дискурс који се позивао на турски културални и цивилизацијски идентитет. Са намером да оствари спољнополитичке циљеве Турске «све цивилизације које су биле део наше (турске) историје и наше географије морају да буду међусобно усклађене и усклађене са модерном Турском». Један од најважнијих геополитичких концепата које је Цем придодео турској спољној политици био је онај везан за ткз. «светску државу» под којом је он подразумевао државу смештену између главних светских центара, а која представља јединствену мешавину цивилизацијских вредности, историјских искустава и стратешких особина.»²³ Таквом рекоцептуализацијом, турска спољна политика се у потпуности уклопила у унутрашње турске друштвене процесе у којима се одвијала постепена „реисламизације одоздо“ у виду „турско-исламске синтезе“ као „идеолошког амалгама исламизма, туркизма и османског империјализма.“²⁴ Из ове синтезе се постепено уобличила нова, прагматична државна политика. Она је имала веће претензије од стварања неке врсте економске, политичке и војне уније састављене од земаља које су некада припадале Османском царству, а чији би центар била савремена Турска.

АКП-ов спољнополитички „неосманизам“ који се развио после 2002. године, представља само доктринарно уобличену нову спољну политику Турске. «Ранији неуобличени „неосмански“ и „пантурски“ приступ, који је био спровођен у реал-политичкој пракси уз велике жеље и тешко достижене, мак-

²² Yesiltas Murat, "Transformation of the Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy", *Turkish Studies*, Vol. 14, No. 4, Sakarya University, Sakarya, 2013, стр. 667.

²³ Исто, стр. 669.

²⁴ Танасковић Дарко, Неоосманизам-повратак Турске на Балкан, Службени гласник; Београд, 2010, стр. 19.

сималистичке циљеве, сада постаје доктринарно уобличен тако да, истовремено, остави довољно простора за реал-политичка, прагматична маневрисања и одступања, али и за достизање умеренијих, и самим тиме остварљивијих дугорочних циљева.²⁵ АКП још од времена доласка на власт 2002. године користи цивилизацијски и геополитички дискурс како би дефинисао Турску улогу у постхладноратовском регионалном и глобалном поретку: Ипак, главни креатор «неоосманске» спољне политике био је Ахмет Давутоглу, универзитетски професор који је постао прво министар спољних послова, а потом и премијер Турске. У Давутоглуовој концепцији, ранији дефанзивни геополитички дискурс је потпуно напуштен.²⁶ Уместо дискурса везаног за националну државу, преовладало је виђење међуцивилизацијских друштвених интеракција који су истицали турску цивилизацијску изузетност у међународном поретку. Вође АКП су у овом светском поретку видели три међусобно условљене групе проблема: проблема који се односе сам политичку поредак, проблема који се тиче економских питања и проблема везаних за питања културе. «Председник Гул, на пример, назива «савремени међународни систем стањем тридимензионалног «несавршеног еквилибријума». Према Гулу, захваљујући одсуству међународног поретка у пост-хладноратовској ери, дошло је до дефицита у политичком, економском и друштвено-хуманитарном домену међународног система. Давутоглу и Ердоган су истицали исти проблем. Главно питање за вође АКП биле су реформе Уједињених нација.»²⁷ У том правцу ишло је и дефинисање крупних спољнополитичких приоритета. Њих је Ахмет Давутоглу изнео 2011. године у Лондону у говору «Визија 2023: Циљеви спољне турске политике», а у које спадају: 1) улазак Турске међу први десет привреда света 2) учешће у реформи УН и светског културног («дијалог цивилизација»), економског и политичког поретка, а који би довели до јачања улоге Турске, то јест до поретка у коме Турска постаје регионална, европска и глобална сила 3) реинтеграција околних региона са Турском («Један интегрисани регион заснован на политичком дијалогу, заједничком разумевању безбедности, мултикултурализму, мулти-конфесионалној особености друштва. То је наша визија за Блиски Исток, Кавказ и Балкан. Желимо то да постигнемо за наредних 10-12 година).»²⁸

Користећи конзервативни демократски дискурс као идеолошку форму у коју треба «огрнути» свој умерени исламизам, АКП и Давутоглу су се из ове перспективе усмерили ка сагледавању трансформација у међународним одно-

²⁵ Гајић Александар, „Неоосманизам на каспијском простору“, Турска – регионална сила (ур. М. Ђурковић, А. Раковић), Институт за европске студије, Београд, 2013, стр. 170.

²⁶ Давутоглу Ахмет, Стратегијска дубина- међународни положај Турске; Службени гласник, Београд, 2014.

²⁷ Yesiltas Murat, “Transformation of the Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy”, Turkish Studies, Vol. 14, No. 4, Sakarya University, Sakarya, 2013, стр. 674.

²⁸ Speech entitled "Vision 2023: Turkey's Foreign Policy Objectives" delivered by H.E. Ahmet Davutoglu, Minister of Foreign Affairs of the Republic of Turkey at the Turkey Investor Conference: The road to 2023 organized by Goldman Sachs (London, 22.11.2011), http://www.mfa.gov.tr/speech-entitled_vision-2023_-turkey_s-foreign-policy-objectives__delivered-by-h_e_-ahmet-davutoglu_-minister-of-foreign-af.en.mfa приступљено 23.08.2016.

сима и приликама које оне пружају. Давутоглуови радови врве од квалификација Турске као „централне земље“. Њој гравитирају регије на истоку и западу Евроазије које су појачане компонентама „историјске“ и „географске“ „дубине“ које заједно творе „стратешку дубину“ у Давутоглуовој геополитичкој визији. „Управо је Османско царство, чији је савремена Турска баштиник, та велика „историјска“ и „географска“ „дубина“ на чијем се наслеђу, као „подесном материјалу“, може уобличити нова „сфера утицаја“ са својим интегративним епицентром настанка нове регионалне и глобалне моћи. Спољна политика се на тај начин са једне стране десекуларизује, а са друге постаје постаје још више проактивна и прагматична, извлачећи се испод „призме безбедности“, односно колективних војно-безбедносних аранжмана.»²⁹ За своје главне циљеве ова спољна политика је декларативно имала: а) пуно чланство Турске у ЕУ и б) унапређење безбедности, благостања и сарадње са суседима у околним регијама кроз развијање стратешких односа на билатералној и мултилатералној бази, што укључује и тежње ка регионалним интеграцијама на пољу економије, политике, друштва, енергетике и културе.³⁰ Међу методолошким принципима уз помоћ којих турска спољна политика тежи да оствари ове циљеве видљиви су: конструктивни приступ догађајима а не реактивно реаговање на кризе; систематски и глобални приступ; фаворизовање цивилне и економске моћи, односно „меке моћи“ у односу на ону „тврду“. Ту су и пет операционалних приципа (баланс између безбедности и демократије, „нулти проблеми“ са суседима; проактивна и превентивна мировна дипломатија; мултидимензионална спољна политика и ритмичка, односно периодичне дипломатија).

Давутоглуова «неоосманска» спољна политика дефинише и своје нивое приоритета, то јест регионалне просторе на које се пројектује утицај. Они су означени као залеђа (hinterland) који концентрично окружују турско копно, већ у складу са степеном стратешког значаја кога имају за Турску: први је „блиски простор окружења“ (кога чине Балкан, Кавказ и Блиски исток); други је „блиски морски простор“ (црноморски басен и Каспијско море) а трећи, најудаљенији „блиски континентални простор“ (који се односи на Средњу Азију).

Учинци турске спољне политике и разлози за разлози тактичког заокрета

Практично спровођење измењене турске спољне политике показало је, временом, њену све већу самосталност као и спремност да се прибегне ризичним потезима зарад остварења сопствених интереса. Овим поступцима Турска се све више удаљавала од деценијских савезника и њихових стратешких замисли. Први знак у овом правцу је било је одбијање Турске да подржи инвазију на Ирак 2003. године и дозволи америчким авионима да користе тур-

²⁹ Гајић Александар, „Неоосманизам на каспијском простору“, Турска – регионална сила (ур. М. Ђурковић, А. Раковић), Институт за европске студије, Београд, 2013, стр. 171.

³⁰ Ertan Efeğil, Turkish AKP Party's Central Asia and Caucasus policies: Critiques and Suggestions, *Caucasian Review of International Affairs*, CAUCASIA VOL. 2 (3) – SUMMER 2008, стр. 168.

ски ваздушни простор у овој операцији. То је било ускраћено услед (показало се тачне) процене да ће са падом Садама у северном Ираку бити створен простор за курдску политичку аутономију која може да буде један основа за дестабилизацију унутрашњости турске територије. Потом су се појавиле и друге несугласице са савезницима које су довеле до одбијања Турске да гласа за увођење нових санкција Ирану, а затим и до кварења савезничких односа са Израелом (након инцидента око брода «Мави Мармарис» кога су Израелци напали током покушаја достављања хуманитарне помоћи у појасу Газа) и све отвореније подршке Палестинцима...

Промене турске спољне политике у односу на регионално окружење нису биле случајне нити стихијске, већ део стратешких замисли која су биле доктринарно утврђене и плански осмишљене. У погледу стратешки дефинисаног «блиског простора окружења» да се уочити како је приоритет био стављен на Блиски исток, обзиром на тамошње турбуленте прилике, док су европски Балкан и Кавказ, иако Турској веома битни, ипак остали у другом плану. На Балкану је настављено са пружањем политичке подршке муслиманском фактору, пре свега Албанцима (у Албанији, Македонији и на сецесионистичком Косову и Метохији) и Бошњацима (у федерацији БиХ), као и турској економској регионалној експанзији на целом полуострву. На Кавказу је турска спољна политика доживела видне неуспехе у ношењу са руском регионалном геополитичком премоћи. Турска је након тога увидела да не може да разреши тамошње замрзнуте конфликте у складу са својим интересима, те се ограничила да сачува свој утицај у економском и културном погледу, посебно у односу на Азербејџан по питању геоенергетских веза (експлоатација енергетског коридора Баку-Тбилиси-Чејхан). „На Кавказу, турски стратешки интерес представља одржавање мира на својој граници са Грузијом и Јерменијом. Растерећеност кавкаске границе омогућава концентрацију расположивих снага на неуралгичне просторе које насељавају Курди и помаже бољем обезбеђењу ирачке и иранске границе, иза којих такође живе Курди. Сукоби са Курдима преманентно исцрпљују буџет и турску државу, која није спремна да се озбиљније укључи у кавкаска дешавања све док опасност од курдске гериле не буде смањена. Осим у дипломатским залагањима и војном опремом којима помаже Азербејџан и Грузију, Турска није у могућности да се супростави руско-иранској коалицији која успешно спречава њен значајнији економски и политички продор на Кавказ.“³¹ Дефанзивна позиција је заузета и на црноморском простору: овде се Турска супроставила проширењу НАТО операције «Активно настојање « из Средоземља на Црно море, како се не би беспотребно конфронтала са Русијом.

Целокупно тежиште спољнополитичке активности Турске је, дакле, било бачено на немирни Блиски исток. Официјелно и реторички, Турска је тамо наставила да води опрезну и конзервативну политику која тежи не само да не буде увучена у конфликте, већ и да не дозволи да се ови конфликти прелију на њену територију. Но, суштински, Турска је почела да спроводи активну мере коришћења нестабилних прилика услед дисбаланса моћи у регији, све циљају-

³¹ Гајић Александар, Нова велика игра, НСПМ; Београд, 2009, стр. 157.

ћи да прошири сферу свог утицаја. У том смислу Турска је још 2009. године основала истраживачки центар «ОРСАМ» који прати догађаје на Блиском истоку и северној Африци.³² Далеко пре отпочињања «Арапског пролећа» био је веома видан не само повећани активизам, већ и читав низ заокрета у турској спољној политици. Турска, једина чланица НАТО-а и савезник Израела у региону, почела је да води све самосталнију политику у блискоисточном мировном процесу. Она је почела да нагиње у палестинску корист нескривено циљајући да прибави што веће симпатије међу арапским сунитима, што се завршило озбиљним погоршавањем односа са Израелом. Турска је прво одбила да подржи поопштравање санкција Ирану због његовог нуклеарног програма, а затим и дала отворену подршку «Муслиманској браћи» у Египут и њиховом исламистичком председнику Морсију. Потом је почела и да се противи Маликијевој влади у Багдаду, настављајући при томе да квари односе са Израелом и пружа подршку Хамасу. Турска је прво (у периоду 2008-2011) знатно проправила односе са Сиријом и њеним председником Асадом, да би потом отворено подржала побуну сиријских сунита и формирање «Слободне сиријске Армије». Ове оружане формације користе турску државну територију и турску материјалну помоћ у борбама против званичног Дамаска и других, њима непријатељских исламистичких фракција. Главни противници, мимо Асада, ипак нису најекстремније исламистичке војске попут оне Исламске државе, већ Курди на северу Сирије, најважнији амерички савезници у сиријском ратном хаосу.

Оваквим вођењем спољне политике, Турска је у року од само неколико година успела да поквари односе са готово свим својим суседима и претвори их у земље које гаје бојазан према званичној Анкари. Уместо остварења принципа „нула проблема са суседима“ створени су нови проблеми са готово свима њима. Званична Анкара, при томе, није остварила ни један иоле значајнији спољнополитички успех. Раније савезнике је Турска или изгубила или се удаљила од њих, или (попут балканских и кавкасских муслимана) није ништа учинила да их приближи себи и да им значајније помогне. На Кавказу је турска спољна доведена у пат позицију. Она безуспешно подупире азербејџанско упуштање у ратне чарке око Карабаха, док Москва и даље успева да чврсто контролише овај замрзнути конфликт. То је, дугорочно гледајући, више у интересу Турске него и једне суседне земље.³³ На Балкану, њена неоосманска политика само уноси смутње и неповерење од које Турској пријатељски настројени муслимани немају опипљиве добробити већ се само конфронтирају са својим суседима. ЕУ непријатељски гледа на турске потезе на Балкану, а Американци једва успевају да их држе под својом контролом. У Северној Африци, Турци су потпомогли успон радикалних исламистичких режима који су се убрзано или показали неспособним да контролишу територију земље којом су овладали (Либија) или су били свргнути од сопствене војске (Египат). У Сирији је турска подршка опозицији представљала значајан подстрекач грађанског

³² Јанковић Слободан, „Турска на Блиском истоку“, у Турска – регионална сила (ур. М. Ђурковић, А. Раковић), Институт за европске студије, Београд, 2013, стр. 154.

³³ Гајић Александар, „Неоосманизам на каспијском простору“, Турска – регионална сила (ур. М. Ђурковић, А. Раковић), Институт за европске студије, Београд, 2013, стр. 175-177.

рата са секташко-етничким елементима из кога су изникле бројне радикалне исламистичке групе. Са многима од њих Анкара је испрва тајно коктетирала, све док се нису отеле контроли и почеле да изазивају насиље и нестабилност и унутар територије саме Турске (избегличка криза, терористички напади). Не само да се забијањем ножа у леђа Башар Ал Асаду Турска показала као крајње непоуздан сусед, већ је, помажући своје фаворите у класичном „рату преко посредника“ а обзиром на ток ратних операција, она дошла у ситуацију да (уз Саудијску Арабију) буде највећи губитник у рату. При свему томе, Турска је довела себе у позицију да се у Сирији конфронтира са Русијом (обарање руског СУ 24), поквари годинама мукотрпно поправљане односе са овом великом силом и буде кажњена економским санкцијама који су десетковале турски извоз прехрамбених производа, туризам и које су угрозиле реализацију за Турску виталних енергетских пројеката. Са друге стране, удаљавање од САД, својих формалних стратешких савезника, само се наставило а разлике у интересима и плановима су се још више продубиле.

Суоченој са оваквим крајње поразним исходима спровођења своје политике, Турској није преостало ништа друго него да заустави овакве активности и покуша да поправи оно што се поправити може. Приоритетни циљеви овог тактичког заокрета виђени су у покушајима побољшања односа са великим силама са којима није била планирана значајнија конфронтација, као и са оним регионалним играчима са којима се, како се показало, није могло изаћи на крај а због чега се трпело више штете него што се имало користи. Одатле и покушаји поправљања односа пре свега са Русијом, Ираном и Израелом, затим активности везане за заједничко војно и политичко наступање са Американцима на Блиском истоку, као и посредно признавање легитимних власти у Дамаску.

Спољнополитичких потези турске владе након смене Ахмета Давутоглуа и доласка Бинали Јилдирма на премијерско место указују само на тактичка и парцијална одступања, али не и на драстични турски геополитички заокрет. Суштински, лавирање између различитих геополитичких опција коришћењем сопствене «централне» и «везивне» геополитичке позиције за добијање конкретних уступака са разних страна којим се реализују пре свега сопствени стратешки циљеви - само представља наставак спољне политике АКП после 2002. године, са истим дугорочним стратешким циљевима који су у овој спољнополитичкој доктрини дефинисани. Таква стратегија не подразумева потпуну реоријентацију Турске гледану у класичном геополитичком кључу, већ перманентно «вишесмислено» балансирање и сталне спољнополитичке лупинге. Све то се чини како би се од различитих великих сила добило што више, трајно се више ни за кога не везујући и опредељујући. Односе са Русијом треба поравнати због економије, енергетске сарадње и постизања прихватљивог решења конфликта у Сирији, али уз избегавање да се због тога трајно наруше односи са Американцима. Напротив, сарадња са Русијом не треба да оде предалеко, већ да служи и да се на другој (америчкој) страни добије низ уступака. Исто то се чини и са Ираном и Израелом. Едроганов састанак са Путином почетком августа 2016. године, када су делимично поправљени економски односи а да се Турска чак ни на речима није одрекла својих стратешких претензија на Блис-

ком истоку,³⁴ као и вешто прибављање подршке свих релевантих страна за турска ограничену војну интервенцију у северној Сирији (Операција «Штит Еуфата»)³⁵ у околини Џарбалуса, очигледни су примери вештог вођења овакве спољне политике. Дакако, политика зазезања савезничких и партнерских односа, пуна ризичних потеза и условљања (уз претње да ће се нешто слично добити од других крупних геополитичких играча ако им се не удовољи), јесте (посебно на дужи рок) веома опасна. У склопу са унутрашњим политичким тензијама, она јесте фактор који је могао убрзати покушај пуча, али никако не може бити његов главни и једини разлог.

Литература:

1. Aydın Mustafa, *Turkish Foreign Policy Framework and Analysis*, Sam Papers, Ankara, 2004,
2. Ваѓси Hüseyin, "Changing Geopolitics and Turkey Foreign Policy", *Sozialwissenschaftliche Schriftenreihe, Reihe Studien, Internationales Institut Liberale Politik*, Wien, Juni 2009
3. Bodansky Yossef, *The Military Coup in Turkey – Initial Observations*, ISPSW Strategy Series: Focus on Defense and International Security, Issue No. 436, July 2016
4. Gajić Aleksandar, „Neosmanizam na kaspiskom prostoru“, *Turska – regionalna sila* (ur. M. Đurković, A. Raković), Institut za evropske studije, Beograd, 2013
5. Gajić Aleksandar, *Nova velika igra*, NSPM; Beograd, 2009
6. „Geopolitics of Turkey: Searching for More“, Stratfor, Analysis, 2.08.2010, <https://www.stratfor.com/analysis/geopolitics-turkey-searching-more>
7. Davutoglu Ahmet, *Strategijska dubina- međunarodni položaj Turske*, Službeni glasnik, Beograd, 2014
8. Dosemeci. "How Turkey Became a Bridge Between 'East,' and 'West': The EEC and Turkey's Great Westernization Debate 1960–1980" *The East-West Discourse: Symbolic Geography and Its Consequences*, edited by Alexander Maxwell, 169–191. Oxford: Peter Lang, 2010
9. Đurković Miša, „Odnosi Turske i SAD“, u *Turska – regionalna sila* (ur. M. Đurković, A. Raković), Institut za evropske studije, Beograd, 2013
10. Ertan Efeğil, *Turkish AKParty's Central Asia and Caucasus policies: Critiques and Suggestions*, *Caucasian Review of International Affairs*, CAUCASIA VOL. 2 (3) – SUMMER 2008
11. Euphrates Shield: Turkish Operation to Reshape Balance of Power in Syria”, Sputnik News, 27.08. 2016. <http://sputniknews.com/politics/20160827/1044677519/turkey-syria-war-change.html>
12. İlke Toygür, „From a failed coup to state of emergency: democracy in Turkey today“, *Expert Opinion - Elcano Royal Institute*, Madrid, 22.07.2016
13. Janković Slobodan, „Turska na Bliskom istoku“, u *Turska – regionalna sila* (ur. M. Đurković, A. Raković), Institut za evropske studije, Beograd, 2013

³⁴ Хелмер Цон, „Другачији поглед на састанак Путин- Ергодан“, Нови Стандард, 12. 08.2016, <http://www.standard.rs/svet/35403> приступљено 28.08.2016.

³⁵ „Euphrates Shield: Turkish Operation to Reshape Balance of Power in Syria”, Sputnik News, 27.08. 2016. <http://sputniknews.com/politics/20160827/1044677519/turkey-syria-war-change.html> приступљено 30. 08.2016.

14. Ković Miloš, Dve imperije – Britanci i Osmanlije, Turska – regionalna sila (ur. M. Đurković, A. Raković), Institut za evropske studije, Beograd, 2013
15. Pearson Robert, “*What Caused the Turkish Coup Attempt, Politico. July 16, 2016*,” <http://www.politico.com/magazine/story/2016/07/what-caused-the-turkish-coup-attempt-214057>
16. Tanasković Darko, *Neoosmanizam-povratak Turske na Balkan*, Službeni glasnik; Beograd, 2010
17. Helmer Džon, „Drugačiji pogled na sastanak Putin- Ergodan“, Novi Standard, 12. 08.2016, <http://www.standard.rs/svet/35403>
18. Canar Cenggis, Fuller Graham, „Grand Geopolitics for New Turkey“, Mediterranean Quarterly, Duke University Press, Durham, Winter 2001
19. Yesiltas Murat, “Transformation of the Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy”, Turkish Studies, Vol. 14, No. 4, Sakarya University, Sakarya,

IS TURKEY CHANGING ITS FOREIGN POLICY ORIENTATION?

Summary: Failed military coup in Turkey on 15th of July has provoked many speculations about motives of its realization. Among the most dominant speculations is one that links coup attempt with the beginning of Turkish geopolitical and foreign policy reorientation. This Paper is trying to provide answer to the question “is Turkey changing its foreign policy orientation?” by observing connections between classical geopolitical position of Turkey and its influence on evolution of Turkey’s foreign policy. Comparing with the Cold War period, changes in Turkey’s post Cold War foreign policy have been cognized, while “Neo-otoman” foreign policy is recognized just as doctrinal, systematical new foreign policy adapted to new circumstances in international relations. By analyzing contemporary Turkish foreign policy actions that are in complete accordance with its foreign policy doctrine, this Paper concludes that they, seen in relations with inner political tensions, are factor that can accelerate coup attempt, but that they alone can’t be its main and only cause.

Key words: military coup, Turkey, geopolitics, AKP, foreign policy reorientation